

Ks. Jerzy Chmiel

ZAGADKA RĘKOPISU EWANGELII ŚW. MARKA Z GROTY 7 QUMRAN

Wśród 11 grot Qumran odkrytych w latach 1947—1956 grotą 7 stanowi niespodziankę. J. A. Fitzmyer nazywa ją „grotą niespodzianek”. Odkryto ją w roku 1955. Znaleziono tam 19 fragmentów papirusowych, z których dwa odcyfrowano jako teksty Starego Testamentu: 7Q 1 jako Wj 28,4—7, a 7Q 2 jako tzw. List Jeremiasza 43—44 (= Ba 6,43—44). Innych fragmentów nie zdołano zidentyfikować. Tak też opublikowano te teksty w r. 1962 (M. Baillet — J. T. Milik — R. de Vaux, DJD, III, Oxford).

Niezidentyfikowanymi fragmentami zajął się papirolog hiszpański irlandzkiego pochodzenia, José O'Callaghan, SI. Dał się on poznać wcześniej jako decyfrator fragmentów literatury hellenistycznej (Ksenofont, Teokryt) i greckiej chrześcijańskiej (Euzebiusz). Zajmował się Septuagintą. Najpierw szukał wśród tekstów ST, a potem — jakby dla relaksu (jak sam pisze: „más por reacción al desánimo que por convicción científica”) ¹ — zaczął kwerendę w NT. Dane były b. skąpe. Np. na fragmencie 7Q 5, o wymiarach 3,9 × 2,7 cm, jest tylko na jednej stronie 20 liter greckich: z tego 10 pewnych, a 10 niepewnych, tzn. z wielką trudnością odczytywalnych.

O'Callaghan ogłosił swoje odkrycie w 1972 r. w naukowym czasopiśmie „Biblica”. Ówczesny rektor Biblicum o. Carlo M. Martini, obecny kardynał arcybiskup Mediolanu, poparł hipotezę swojego kolegi ². Od tej chwili toczy się dyskusja: podział autorytetów naukowych jest mniej więcej wyrównany. Świadczy o tym odbyte w dniach 18—20 października 1991 r. w Uniwersytecie Katolickim w Eichstätt sympozjum na temat 7Q5; materiały tego spotkania zostały opublikowane ³.

¹ *Sobre el papiro de Marcos en Qumran*, „Filologia Neotestamentaria”, vol. V, Noviembre 1992, s. 191—198 (zob. s. 192).

² C. M. Martini podczas X Kongresu Biblijnego, który miał miejsce w Krakowie w dniach 6—8 czerwca 1972 r., prawdopodobnie po raz pierwszy na naukowym spotkaniu podał do publicznej wiadomości odkrycia O'Callaghana. Por. streszczenie jego referatu *I più antichi documenti sull'origine del cristianesimo*, w: S. Grzybek i J. Chmiel (red.), *Materiały Kongresu Biblijnego w Krakowie, 6—8 czerwca 1972*, Wyd. Polskie Tow. Teol., Kraków 1974, s. 85n, dyskusja s. 267.

³ B. Mayer (Hrsg.), *Christen und Christliches in Qumran?* (Eichstätter Studien NF 32), Verlag F. Pustet, Regensburg 1992, ss. 268. Zostały tam pomieszczone następujące wystąpienia: C. Focant, 7Q5 = Mark 6,52—53: *A Questionable and Questioning Identification?* (ss. 11—25); S. R. Pickering, *Palaeographical Details of the Qumran Fragment 7Q5* (ss.

W toczącej się już od ponad 20 lat dyskusji naukowej (pomijam odgłosy *pro* i *contra* w różnego typu publikacjach popularnych) należy odróżnić dwie rzeczy:

- identyfikacja tekstu i
- datowanie tekstu.

Te dwa problemy przedstawię po kolei.

1. Identyfikacja tekstu.

O'Callaghan zaproponował odczytanie w 7Q 5 fragmentu Mk 6,52—53. Jest to perykopa o zachowaniu się Jezusa i apostołów po rozmnożeniu chlebów i po burzy na jeziorze (morzu) Genezaret przed opisem uzdrowień. Za taką identyfikacją można przytoczyć następujące argumenty:

1.1. Argumenty papirologiczno-paleograficzne i krytyki tekstu.

a) Ilość liter do identyfikacji jest stosunkowo mała: 20 (10 pewnych, 10 prawdopodobnych) na 105 możliwych, ale w siatce stycho-metrycznej, na zasadzie *scriptio continua*, wystarczająca do identyfikacji. P⁵² był w lepszej sytuacji: 105 liter pewnych, a przy wertykalności i horyzontalności P⁷³ (Aland) miał aż 196 liter.

b) Istniejące grupy literowe: morfem *kai* (charakterystyczny dla Mk) i grupa NNHC pozwalają na punkt oparcia w tekście Mk 6,52—53. Grupa NNHC mogłaby skądinąd wskazywać na:

- teksty mówiące o genealogiach (*egennēsen* — zrodził), ale takich koneksji nie znaleziono;
- na formę aorystu, ale tego nie wykazano;
- na nazwę *Gennesaret*, która w ST występuje tylko w 1 Mch 11,67, ale w innej konfiguracji literowej. Natomiast nazwa *Gennesaret* występuje częściej w NT, a adekwatny kontekst odnajdujemy właśnie w perykopie Mk 6,53.

27—31); H. Hunger, *7Q5: Markus 6,52—53 — oder? Die Meinung des Papyrologen* (ss. 33—56); C. P. Thiede, *Papyrologischen Anfragen an 7Q5 im Umfeld antiker Handschriften* (ss. 57—72); F. Rohrhirsch, *Kleine Fragmente im Lichte des Popperschen Fallibilismusprinzips. Ein Vergleich von 7Q5 und P⁷³ unter dem Aspekt der recto-verso Beschriftung* (ss. 73—82); W. A. Slaby, *Computerunterstützte Fragment-Identifizierung* (ss. 83—88); B. Pixner, *Archäologische Beobachtungen zum Jerusalemer Essener-Viertel* (ss. 89—113); B. Schwank, *Gab es zur Zeit der öffentlichen Tätigkeit Jesu Qumran-Essener in Jerusalem* (ss. 115—130); E. Ruckstuhl, *Zur Frage einer Essenergemeinde in Jerusalem und zum Fundort von 7Q5* (ss. 131—137); R. Riesner, *Essener und Urkirche in Jerusalem* (ss. 139—155); O. Betz, *Kontakte zwischen Christen und Essenern* (ss. 157—175); H. Riesenfeld, *Neues Licht auf die Entstehung der Evangelien. Handschriften vom Toten Meer und andere Indizien* (ss. 177—194); E. E. Ellis, *Entstehungszeit und Herkunft des Markus-Evangeliums* (ss. 195—212); J. H. Charlesworth, *Has the Name 'Peter' Been Found among the Dead Sea Scrolls?* (ss. 213—225); H. Burgmann, *Die Höhle 7 war kein Einzelfall!* (ss. 227—236); C. P. Thiede, *Bericht über die kriminaltechnische Untersuchung des Fragments 7Q5* (appendix ss. 239—245).

c) Przeglós spółgłoskowy dentales $\delta > \tau$ jest zjawiskiem fonologicznym spotykanym w greczyźnie palestyńskiej (por. tablicę w II świątyni jerozolimskiej, czego świadkiem Flawiusz Józef). Na zarzut, że fonologia zwraca uwagę, iż „iuxta lacunam ne mutaveris” (tzw. Lex Youtie), można odpowiedzieć, że chodzi tu bardziej o ortografię niż fonologię.

d) Opuszczenie zwrotu *epi tēn gēn* (na ziemi) w 7Q 5 w stosunku do textus receptus Mk 6 należy do modelu lectio varians, co ma często miejsce w krytyce tekstualnej NT.

e) Fragment 7Q 5 jest pisany na papirusie jednostronnie (a nie recto et verso), co wskazuje na kształt zwoju. Tymczasem np. P⁵² jest pisany recto et verso, co wskazuje na kodeks. Jednostronny zapis jest w zasadzie starszy, chrześcijanie bowiem ok. lat 80-tych przeszli z zapisu zwojowego na kodeksowy.

f) Grecyzna fragmentu 7Q odróżnia te pisma od innych pism znalezionych w grotach Q w języku hebrajskim i aramejskim, co wskazuje na inne milieu zapisu, a więc na NT.

1.2. Badania stereomikroskopowe (kryminalnotechniczne), przeprowadzone w laboratorium policji izraelskiej w Jerozolimie 12. kwietnia 1992 r., potwierdziły przypuszczenia O'Callaghana co do prawidłowego odczytania wątpliwych liter.

1.3. Przeprowadzono badania informatyczne w Liverpool przy pomocy programu komputerowego Ibykus poprzez całą literaturę grecką (biblijną, patrystyczną i klasyczną). Tylko tekst Mk 6,52—53 odpowiada fragmentowi 7Q 5! W tej sytuacji nieporozumieniem jest szukanie nowych możliwych identyfikacji, jak to uczyniła prof. Maria Vittoria Spottorno, proponując tekst Za 7,3—5⁴. Już pobieżna konsultacja tekstu pozwala stwierdzić, że chodzi tu o całkiem inny układ literowy.

1.4. Wniosek: badania papirologiczno-paleograficzne i krytyki tekstualnej oraz laboratoryjno-komputerowe wydają się potwierdzać, że fragment papirusowy 7Q 5 zawiera tekst Mk 6,52—53 i jest najstarszym fragmentem nowotestamentalnym, jaki posiadamy, napisanym przed rokiem 68.

2. Inną sprawą jest datacja fragmentu 7Q 5. Rozważmy tutaj racje archeologiczne, fizyko-chemiczne i historyczne.

2.1. Argumenty archeologiczne to badanie stratygraficzne groty 7. Nie jest to łatwe, gdyż część groty już dawno osunęła się do Wadi Qumran i trudno będzie o identyfikację znalezisk in situ. Być może, że przy pomocy nowych metod badawczych da się coś odczytać ze stratygrafii groty, jak to zapowiedział archeolog izraelski Yitzhak Magen.

⁴ Zob. „Sefarad” 52 (1992) 541—543.

2.2. Badania przy pomocy węgla radioaktywnego C¹⁴ nie są na razie wskazane z dwóch przyczyn: do przeprowadzenia badania trzeba zniszczyć (spalić) części papirusu, a i tak jest go mało. Ponadto margines błędu przy małych różnicach czasowych (kilkadziesiąt lat) jest zbyt duży, by można było liczyć na sukces tego typu analizy.

2.3. Argumenty historyczne łączą się z poglądem historyków na datowanie powstania Ewangelii i w ogóle wszystkich pism nowotestamentalnych.

Istnieją dwie tendencje w datowaniu pism NT. Jedna odsuwa jak najdalej wiek powstawania pism. Wielu jednak badaczy zwraca uwagę na socjologiczne prawa zachowania informacji. W interesie nowo powstającej grupy religijnej chrześcijan leżało jak najwcześniejsze utrwalenie (na piśmie) przekazów religijnych (kerygmatu o Jezusie).

Zwraca na to uwagę współczesna egzegeza naukowa pism NT, której odbiciem są dokumenty Kościoła katolickiego, jak Konstytucja Soboru Watykańskiego II *Dei verbum*, gdzie czytamy: „Hagiografowie napisali cztery Ewangelie, wybierając niektóre z wielu wiadomości przekazanych ustnie lub pisemnie” (n. 19). Zakłada się więc istnienie zapisów z działalności Jezusa i Jego nauki, które tworzyły jakby antologię tekstów, zw. florilegiami⁵. Fragment 7Q 5 — podobnie jak inne fragmenty z tej groty, w których upatruje się teksty NT — mógłby być fragmentem takiej antologii, zanim wszedł do ostatecznej formy zapisu Ewangelii Markowej.

To jest tylko hipoteza, podobnie jak możemy przypuszczać, że cała grota 7 była pewnego rodzaju genizą grupy religijnej w Qumran, gdzie umieszczano teksty zużyte lub heterodoksyjne z punktu widzenia kumrańczyków. Hipotezę genizy wysunął niedawno zmarły kumranista Hans Burgmann w Eichstätt i wydaje się ona godną uwagi.⁶

2.4. Podczas sympozjum w Eichstätt F. Rohrhirsch odwołał się do zasady falsyfikacji głoszonej przez filozofa Karla R. Poppera⁷. Falsyfikacjonizm lub inaczej fallibilizm Poppera zakłada, że postępowanie naukowe polega na ciągłym obalaniu czy też próbach obalania proponowanych teorii i zastępowania ich przez lepsze i bardziej sa-

⁵ Na temat florilegiów (testimoniów) zob. C. H. Dodd, *According to the Scriptures*, London 1953; J. A. Fitzmyer, *4Q Testimonia and the New Testament*, w: *Essays on the Semitic Background of the New Testament*, London 1971, ss. 59—89.

⁶ O roli i tradycji genizy zob. S. C. Reif, *The Cairo Genizah and its Treasures with Special Reference to Biblical Studies*, w: D. R. G. Beattie and M. J. McNamara (ed.), *The Aramaic Bible. Targums in their Historical Context* (Journal for the Study of the OT, Suppl. S. 166), Sheffield 1994, ss. 30—50.

⁷ Por. *Logik der Forschung*, Wien 1935 (polski przekład: *Logika odkrycia naukowego*, PWN, Warszawa 1977). Por. także A. Chmielewski, *Wprowadzenie do filozofii Karla R. Poppera*, Wyd. Univ. Wrocław, Wrocław 1991.

tysfakcjonujące. Ta teoria jest lepsza, która zawiera większy zbiór potencjalnych falsyfikatorów, czyli faktów, które mogłyby ją obalić. Cechą dobrej teorii jest jej wysoki stopień logicznego nieprawdopodobieństwa.

Odwołując się do tej — dość kontrowersyjnej zresztą — zasady można powiedzieć, że w naszym przypadku sprawdzania wiarygodności odczytania 7Q 5 propozycja O'Callaghana zawiera wiele potencjalnych falsyfikatorów, które nadają jej większy stopień prawdopodobnienia, *donec contraria demonstrantur*⁸.

Kraków

KS. JERZY CHMIEL

Michał Galas

DUCHOWOŚĆ ŻYDÓW POLSKICH W PRACACH GERSHOMA SCHOLEMA¹

Gershom Scholem (1897—1982) jest postacią unikalną i wyjątkową nie tylko jako badacz mistycyzmu żydowskiego, ale także jako osobowość, która wywarła ogromny wpływ na kształtowanie się poglądów i opinii dotyczących współczesnych wydarzeń w całym żydowskim świecie, w Izraelu w szczególności. Jednakże główne jego zainteresowanie koncentrowało się wokół historii mistycyzmu żydowskiego. Jego prace w tej dziedzinie stały się fundamentem dla współczesnych badań. Świadectwem doniosłości dokonań Scholema są między innymi: utworzenie The Gershom Scholem Center for Study of Jewish Mysticism and Kabbalah w Uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie; liczne o nim publikacje oraz konferencje na temat jego badań i osoby; a od 1992 roku przyznaje się nagrody jego imienia za wybitne osiągnięcia w dziedzinie badań nad mistycyzmem żydowskim.

Niestety postać Gershoma Scholema i główne jego prace nie są dobrze znane polskim czytelnikom. Dotychczas ukazała się w Polsce

⁸ Streszczenie niniejszego artykułu, pod tym samym tytułem, ukazało się w czasopiśmie „Filomata” 429—30(1995)98—100’.

¹ Artykuł ten ukazał się pierwotnie w j. niemieckim: *Die Mystik der polnischen Juden in Gersom Scholems Arbeiten — ein forschungsgeschichtlicher Überblick*, „Judaica” 2 (1995), s. 97—102.